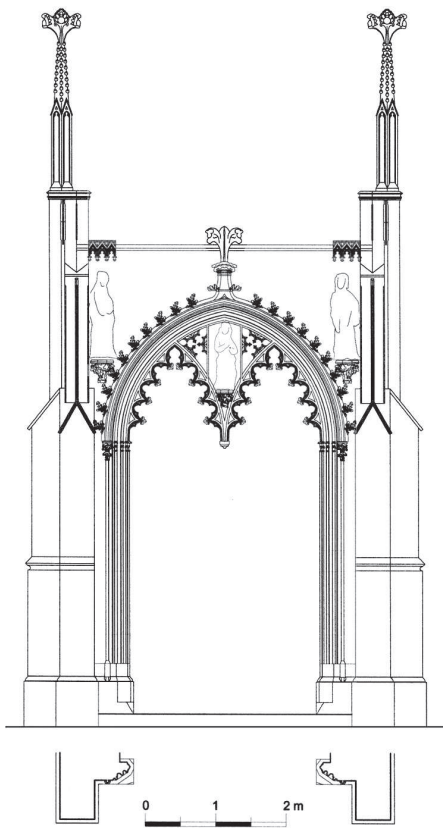
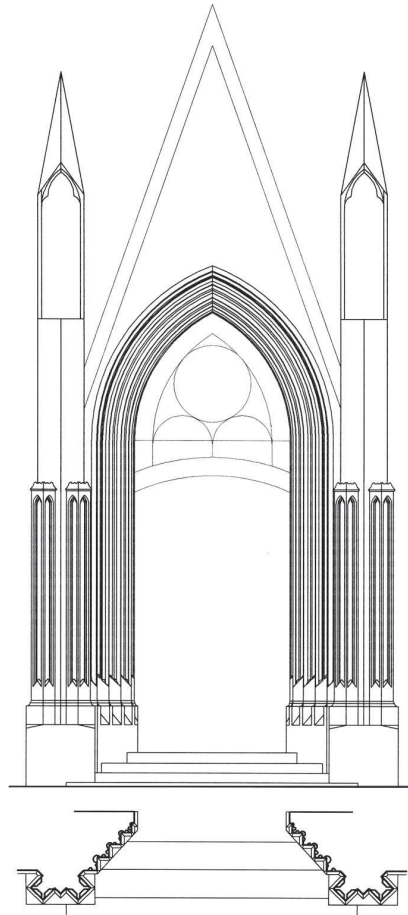

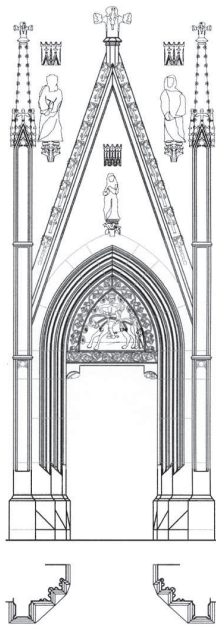
11. Portale rozczłonkowane i uskokowe z bocznymi kolumnkami, wspornikami, z rzeźbami oraz zwieńczone sterczynami
 11. Fragmented and offset portals with small side columns, supports, sculptures and crowned with pinnacles

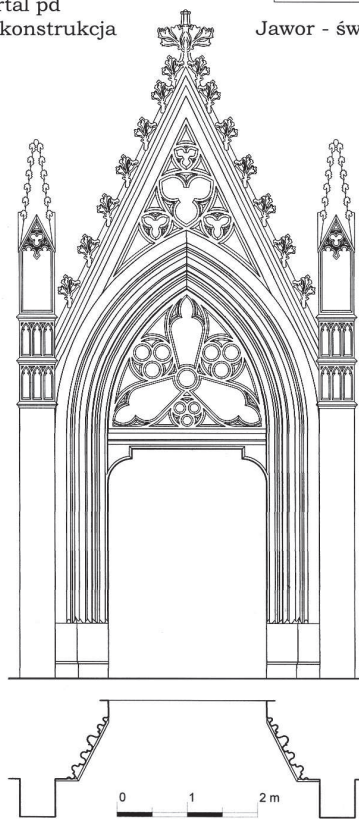
Wrocław - św. Krzyża, portal pd do kruchty górnego kościoła, rekonstrukcja

Jawor - św. Marcina, portal zach.

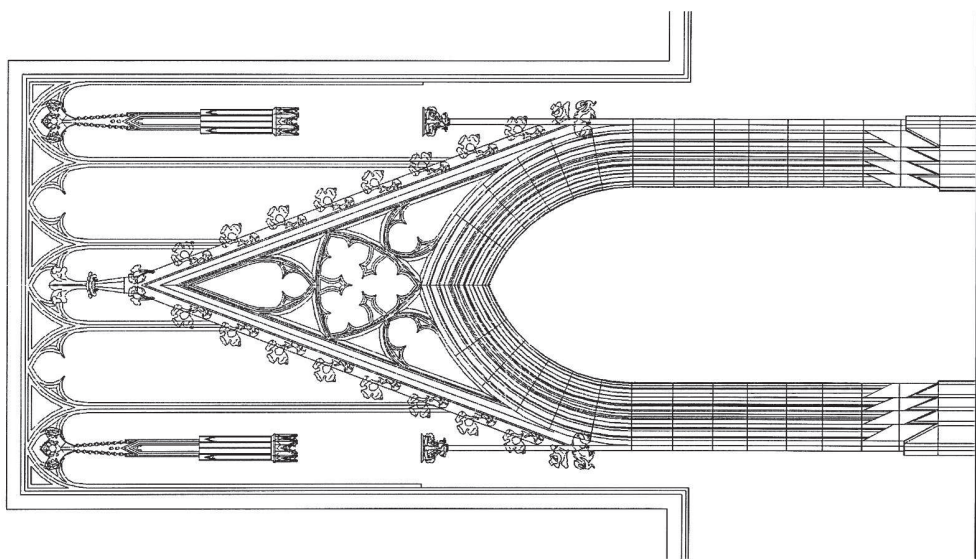

Jawor - św. Marcina, portal pd do prezbiterium, rekonstrukcja

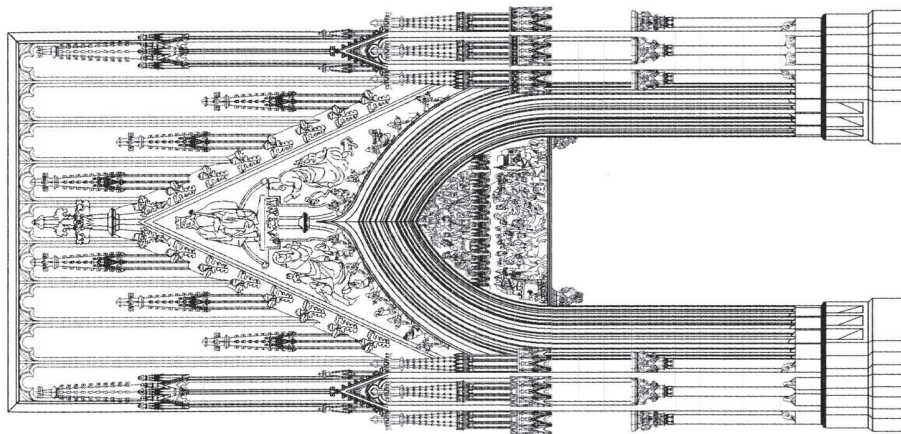

Złotoryja - NMP, portal zach.

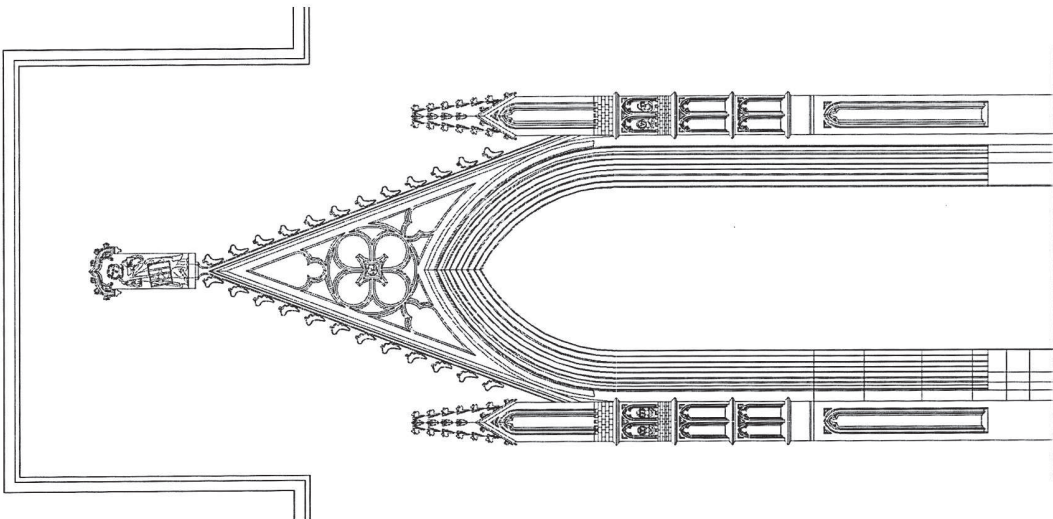
12. Portale z pinaklami
12. Portals with pinnacles

Wrocław - NMP na Piasku, portal zach.

Strzegom - św. św. Piotra i Pawła, portal zach.

Wrocław - św. Elżbiety, portal pd

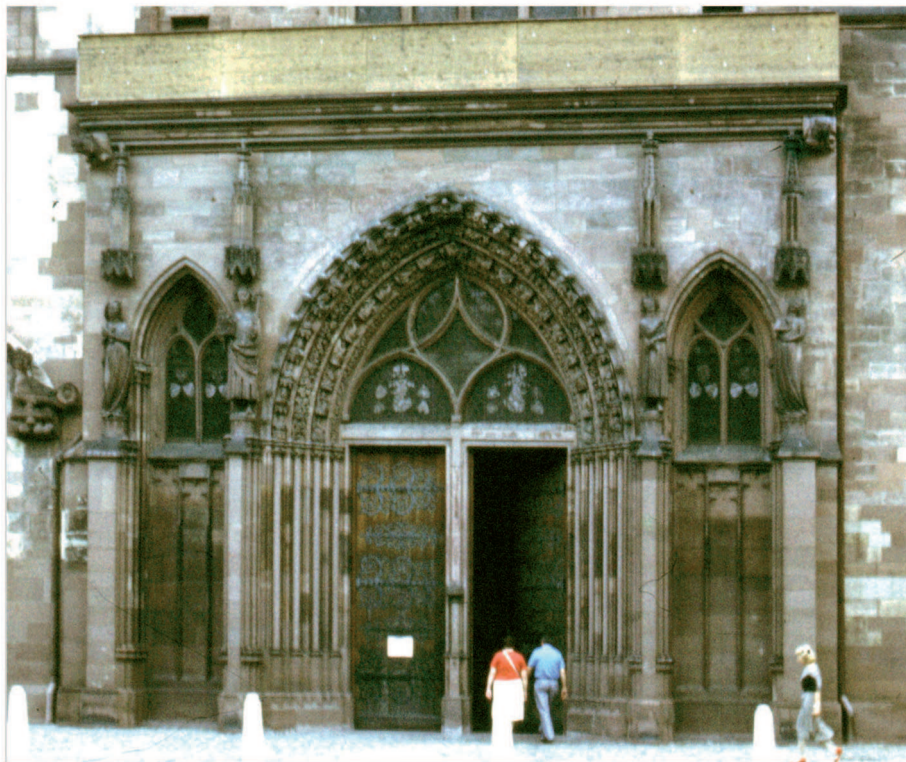
13. Portale ujęte w ramę, z pinaklami i wimpergą
13. Portals in frame with pinnacles and wimperg

Wenecja - S. Maria Gloriosa dei Frari,
portal zachodni (kościół 1330 - 1417)

Wenecja - Pałac Dożów,
Porta della Carta, 1438 - 1443

Bazylea - katedra, portal zachodni 1270 r.

14. Portale z pinaklami i kolumnami
14. Portals with pinnacles and columns

(il. 10, 11), a w sześciu występuje tympanon figuralny (il. 6, 9-12). W trzech z nich dekoracja figuralna ograniczona została do kilku postaci, a w portalach w kościele św. św. Piotra i Pawła w Strzegomiu w tympanonach umieszczono sceny wielopostaciowe i wielopoziomowe. Tympanony opierały się na wspornikach o różnych kształtach i dekoracjach.

Sześć portali zwieńczono wimpergami, dwie z nich umieszczono na tle prostokątnego obramienia (il. 12, 13). W Złotoryi i Wrocławiu pola trójkątne zapełniono blendami maswerkowymi, a w Strzegomiu ozdobiono ją reliefem. Wimpergi wieńczyły kwiatony, z wyjątkiem kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu. Boczne profilowane krawędzie szczytu ozdobione zostały czołgankami o formie liściastej. Kwiatony wieńczyły nie tylko wimpergi, ale także archiwolty. W kilku portalach górna część archiwolty w miejscu połączenia z kwiatonem została wygięta w ośli grzbiet (il. 11, 13). Pinakle ujmujące portale po obu stronach były kilkupoziomowe, z blendami maswerkowymi, niszą na posąg lub otoczone kolumnkami z posągami.

Rzeźby figuralne miały zdobić wiele portali po bokach ościeży lub archiwolty, pod archiwoltą, w wimperdze i po bokach wimpergi oraz na jej szczycie. Posągi stały na wspornikach o dekoracji liściastej, w kilku portalach podpartych kolumnkami, a wieńczyły je baldachimy lub baldachimy ze sterczynami. Rzeźby zachowały się w portalu kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, w odnowionym w XIX w. portalu północnym w Świdnicy oraz na wimperdze w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu.

4. Podsumowanie

Portale czternastowieczne w przeważającej większości powstały w 1 połowie stulecia. Wykazują duże zróżnicowanie przekrojów i układów kompozycyjnych. Wśród zachowanych 65 portali występuje 26 portali węgarmy. Nową formą, która się w nich pojawiła, był łuk dwuramienny⁶. Najwcześniej zastosowano go w wejściu do wieży północnej górnego kościoła św. Krzyża we Wrocławiu, być może jeszcze w 1 ćw. XIV w. Pozostałe pochodzą z 2 połowy stulecia (il. 7).

⁶ Zastąpił on stosowany w XIII w. łuk wspornikowy.

⁷ Na możliwość wcześniejszego niż dotychczas datowania tych obiektów wskazuje analiza detali architektoniczno-rzeźbiarskich wykonana przez K. Barczyńską, *Architektura sakralna Śląska*

Liczną grupę tworzą portale uskokowe (12 sztuk) i rozczłonkowane (13 sztuk), ostrołukowe, o profilowanych ościeżach, umieszczonych w grubości muru. Wznoszono je przez cały wiek XIV, najczęściej jako dodatkowe portale do nawy (il. 8, 9). W portalach uskokowych na przekrój składały się symetryczne wiązki profili, złożone z wałków i wklęsłów. W kilku portalach wiązki profili są różne w każdym uskoku, a wielkości uskoków zmniejszają się w kierunku wejścia (il. 5). Uzyskano wzrastające zagęszczenie profili od zewnątrz ku wnętrzu, widoczne najlepiej w portalu północnym katedry wrocławskiej (il. 6). Jest to niewątpliwie świadome wykorzystanie przez średniowiecznych budowniczych iluzji perspektywicznej, która najwcześniej została wprowadzona w bardziej rozbudowanych portalach zachodnich w katedrze wrocławskiej i kościele św. Marcina w Jaworze w 1 ćw. XIII w., a być może na przełomie stuleci⁷. Problem perspektywicznego układu ościeży nie był znany przed rozpoczęciem badań nad portalami z XIV w., przede wszystkim z powodu braku rysunków pomiarowych⁸.

W portalach rozczłonkowanych ościeża składają się z wałków i wklęsłów ułożonych po linii prostej skośnej lub łamanej (il. 5). Wielkości profili mogły ulegać zmniejszeniu w kierunku wejścia, jak w portalach uskokowych. Do kształtowania ościeży wykorzystywano także ich załamania, co dawało efekt zróżnicowania wyglądu takich samych profili. Stosowano również rozwiązania z profilami różnej wielkości i kształtu, osiągając różne efekty perspektywicznego złudzenia.

Portale, w których oprócz ościeży wystąpiła dodatkowa dekoracja architektoniczno – rzeźbiarska podzielone zostały na trzy typy: portale ujęte w ramę, z kolumnkami lub pinaklami oraz rozbudowane, z kilkoma elementami (il. 10 – 13). Ramy wokół archiwolty mogły być utworzone ze specjalnie podniesionych gzymsów kapnikowych lub z odpowiednich elementów profilowanych (Środa Śląska). Dwa portale w całości objęto prostokątnym profilowanym obramieniem – w kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu (2 ćw.) i w Świdnicy (3. ćw. XIV w., il. 6, 10). W górnej części umieszczono rzeźby figuralne, a wolną przestrzeń wypełniono blendami maswerkowymi, z dodatkowymi dekora-

z lat 1268 – 1320, praca doktorska, Wrocław 2006 r., mpis., Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej.

⁸ A. Bernaś, *Portale...*, op. cit.; A. Bernaś, *Portale gotyckie na Śląsku w XIV w.*, praca doktorska, Wrocław 2009, mpis., Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej.

Tabela – zestawienie portali

Miasto, kościół	XIV w.	Materiał	Portal do nawy, prezbiterium, zakrystii, wieży				Typ portalu: węgarkowy, uskokowy, rozczłonkowany; w ramie, z wimpergą, z pinaklami, z kolumnami				Łęk: ostrołuk, dwuram.	Detale: rzeźby, tympanon figuralny, kwiaton, inne ornamenty
			n	p	z	w	w	u	r	o		
Bierutów , św. Katarzyny	1 ćw.	otynk.			pd				u		o	
Brzeg , św. Mikołaja	3 ćw.	piask.	pn					u	r		o	rzeźby
	4 ćw.	piask. cegła	pn	pd		w		r			o	rzeźba w kluczu
Cieszyn , św. Jerzego		otynk.	pd						r		o	
Chojnów , Panny Marii	1390	piask.	pn					u			o	
Dzierżoniów , św. Jerzego	k. XIV	otynk. granit	pn	pd		w		u			o	orn. diamentowy
	k. XIV NMP	granit		pd		w						
Gliwice , Wszyst. Św.			pd						r		o	
			pn					r			o	
Jawor , św. Marcina	1 ćw.	piask.	z					u			o	tympanon XIX w.
	1-2 ćw.		pd	pn		w		u	r		o	rzeźby, tympanon
Jemielnica , k. cysterski				pd		w						
	3 ćw.	kamie nny		pd		w						d

Kluczbork , Zbawiciela										r				o		
Legnica , Panny Marii	przed 1386			pd				w							d	
Legnica , śś. Piotra i P.	3 ćw.							w pd pn w							d d	
Lubin , kaplica zamk.	1349 r.		pn					w							o	tympanon, kwiaton
Nysa , św. Jakuba	k. XIV		pd pn							r	u			o o		strefa głowic
Olesnica , św. Jana Ew.	2 poł. ok1500														d	
Paczków , P. Marii, św. Jana Ew.	k. 2-3 ćw.		z pn pd						w pn	r r				o o o		rzeźby, kwiaton strefa głowic
Racibórz , pw. Panny Marii	1 ćw.							w	pd							
Strzegom , św. Barbary	1 poł.		z								u					rzeźba w kluczu
Strzegom , św. św. Piotra i Pawła	2 ćw. po1335		z pd pn								u u u			o o o		rzeźby, tympanon kwiaton, wsporn., rzeźby, tympanon, rzeźby, tympanon,
	3 ćw.					pd									d d	z tarczami
Środa Śląska , P. Krzyża Św.	1 poł.		pn z							r				o o		rzeźba w kluczu, rzeźba w kluczu
Świdnica , Panny Marii	3 ćw.		pn								u			o		rzeźby, wieloliść
Wrocław , katedra	1 ćw.		z							r				o		rzeźby rzeźby z baldachimami w ościeżach

Wrocław, św. Krzyża	1 ćw.	piask. piask. piask. cegła	pn pd pd pn pn								pn								
Wrocław, NMP na Piasku	2 ćw. po1334 3 ćw.	piask. cegła	z pn pd																
Wrocław, św. Elżbiety	po1340 3 ćw.	piask. piask.	pn pd																
Wrocław, św. Marii Magdaleny	2 ćw. k. XIV k. XIV	piask.	z																
Wrocław, św. Macieja	XIV																		
Ząbkowice, św. Anny	2 poł. XIV w.																		
Złotoryja, NMP	1 ćw.	piask.	z																
Żary, NMP	1 ćw.	piask. cegła cegła	z pd pn																

cjami rzeźbiarskimi. Rzeźby planowano przy kilku innych portalach, ale nigdzie się nie zachowały, pozostały po nich rzeźbione wsporniki i baldachymy. Szczególnie bogaty w posągi miał być portal zachodni katedry wrocławskiej, planowano aż 18 rzeźb⁹.

Od początku XIV w. po bokach portali zaczęto ustawiać smukłe kolumny lub pinakle (il. 11-13). Kolumny posiadały głowice, stanowiące podstawę dla rzeźb zwieńczonych baldachimem, albo kilku-poziomowymi sterczynami. Pinakle o kilku piętrach miały postać półfilara graniastego lub trójkątnego.

Trzy portale otrzymały wzbogaconą dekorację (il. 6, 13), na którą składały się kolumnienki, pinakle, wimpergi, obramienia oraz rzeźby. Najbogatszy jest portal zachodni w Strzegomiu (2 ćw.) Dekoracja architektoniczno-rzeźbiarska umieszczona została na tle prostokątnego obramienia, wypełnionego blendami maswerkowymi. Tympanon i wimpergę pokryto płaskorzeźbą, planowano 6 rzeźb.

Zachodni portal w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu (2 ćw.¹⁰, il. 13) otrzymał dużo dekoracji architektonicznej w postaci blend maswerkowych, a także kolumnienki z pinaklami na posągi. Być może w wimperdze tego portalu po raz pierwszy pojawiły się w maswerkach rybie pęcherze¹¹. Nieco późniejszy portal w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu (3 ćw.) otrzymał maswerkową wimpergę zwieńczoną rzeźbą figuralną.

Ten ostatni portal wrocławski nasuwa skojarzenie z portalami weneckimi, ujętymi między pinakle i zwieńczone rzeźbami (il. 14), a szczególnie z zachodnim portalem w kościele Sta Maria Gloriosa dei Frari. Dotychczas badacze poszukiwali wzorców dla śląskiej architektury średniowiecznej u najbliższych sąsiadów – w Niemczech i Czechach¹². Tymczasem dwie niedawno wydane książki dają możliwość innych interpretacji. R. Kaczmarek¹³ analizując formy rzeźb wsporników w kościele NMP na Piasku dopatrzył się w nich wpływów rzeźb Andrea Pisano i jego syna Nino.

O tym, że możliwe były kontakty z rzeźbiarzami włoskimi przekonuje nas książka G. Myśliwskiego¹⁴, który starannie przeanalizował kontakty gospodarcze Wrocławian. Okazało się, że były one bardzo rozległe, sięgały na wschód, południe i zachód – do kilku miast włoskich, między innymi do Wenecji. Za kupcami zwykle podążali budowniczowie i artyści. Trudno w tej chwili udowodnić, że śląskie portale z pinaklami pochodzą z Wenecji, ale nie jest to niemożliwe.

Nie wiadomo, skąd zaczerpnięto pomysł ustawiania kolumnienek pod rzeźby czy pinakle po bokach portalu. W licznych średniowiecznych kontaktach handlowych i kulturalnych, być może uczestniczyła Bazylea, ponieważ w tamtejszej katedrze pozostał zespół trzech portali pochodzących z 1270 r.¹⁵. Między portalami stoją dwie kolumnienki, a po zewnętrznej stronie półfilary, niosące rzeźby figuralne zwieńczone baldachimami (il. 14).

Bibliografia

1. *Architektura Gotycka w Polsce*, pod red. Teresy Mroczko i Mariana Arszynskiego, Katalog Zabytków pod red. Andrzeja Włodarka, Warszawa 1995
2. A. Bernaś, *XIV-wieczne portale główne w kościołach wrocławskich*, „Architectus”, Wrocław 2005, nr 1-2 (17-18), s. 35 – 50
3. A. Bernaś, *Portale gotyckie na Śląsku w XIV w.*, praca doktorska, Wrocław 2009, mpis, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej
4. G. Binding, *Architektonische Formenlehre*, Darmstadt 1998
5. T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska opolskiego. Od średniowiecza do końca w. XIX*, Kraków 1974
6. M. Gębarowicz, *Architektura i rzeźba na Śląsku od schyłku XIV w.*, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, T. III, p. red. Władysława Semkowicza, Kraków 1936, s. 75 – 82
7. *Gotyk. Architektura, rzeźba, malarstwo*, p. red. Rolfa Tomana, Könemann 2004
8. R. Kaczmarek, *Rzeźba architektoniczna XIV w. we Wrocławiu*, Wrocław 1999
9. J. Kęłowski, *Dzieje sztuki polskiej*, Warszawa 1987
10. W. Koch, *Style w architekturze*, Warszawa 1996

⁹ Nie wiadomo, czy planowane rzeźby zostały w portalach umieszczone, czy później zniszczone. W kościołach Europy zachodniej w czasie walk religijnych protestanci usunęli figury z wielu portali.

¹⁰ Kościół rozpoczęto budować w 1334 r. od strony zachodniej, portal pochodzi z początkowego okresu budowy.

¹¹ Wcześniej rybie pęcherze mogły zostać zastosowane w maswerkowych oknach korpusu w kolegiacie św. Krzyża we Wrocławiu, którego datowanie jest dyskusyjne, a możliwe w 1-2 ćw. XIV w.

¹² Katedra św. Wita w Pradze została rozpoczęta dopiero w 1344 r. przez Mateusza z Arras, potem budowę kontynuował Peter Parler, wg W. Koch – *Style w architekturze*, Warszawa 1996 r., s. 184.

¹³ R. Kaczmarek, *Rzeźba architektoniczna XIV w. we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 31.

¹⁴ G. Myśliwski, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII-XV wiek). Centrum czy peryferie?* Wrocław 2009, s. 451, Mapa 7.

¹⁵ P. Meyer, *Historia sztuki europejskiej*, Warszawa 1973, t. 1, s. 314.

11. S. Kowalski, *Zabytki środkowego nadodrza*, Zielona Góra 1976
12. H. Kozaczewska-Golasz, *Ewolucja portali trzynastowiecznych w kościołach śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, Warszawa 2007, T. L, z. 3-4/2005, s. 174 – 193
13. T. Kozaczewski, H. Kozaczewska-Golasz, *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2009
14. M. Kutzner, *Erekyjny tympanon kościoła św. Krzyża we Wrocławiu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Warszawa 1996, nr 3-4, s. 381
15. H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Breslau 1889 – 1894, Bd I-IV,
16. E. Małachowicz, *Katedra wrocławska. Dzieje i architektura*, Wrocław 2000
17. E. Małachowicz, *Wrocławski zamek książęcy i kolegiata św. Krzyża na Ostrowie*, Wrocław 1994
18. P. Meyer, *Historia sztuki europejskiej*, Warszawa 1973
19. H. Müller, *Portale. Die Entwicklung eines Bauelements von der Romanik bis zum Gegenwart*, Leipzig 1976
20. G. Myśliwski, *Wrocław w przestrzeni gospodarczej Europy (XIII-XV wiek). Centrum czy peryferie?* Wrocław 2009
21. J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Arkady 2005
22. S. J. Stulin, *Kościół joannicki w Strzegomiu i jego znaczenie dla architektury gotyckiej Śląska*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, pod red. Z. Świechowskiego, Warszawa 1978, s. 149 – 201
23. H. Tintelnot, *Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens*, Kitzingen 1951

Fotografie wykonała H. Kozaczewska-Golasz,
a rysunki A. Bernaś

Hanna Kozaczewska-Golasz, prof. dr hab. inż. arch.
Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

Agnieszka Bernaś, dr inż. arch.
Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej

FOURTEENTH CENTURY PORTALS IN SILESIA CHURCHES

SUMMARY

The three-aisle basilica and hall churches had several entrances to the aisle corpus, the main entrance received the most impressive portal, whereas additional portals were usually smaller. More modest portals led to the chancel, sacristy and tower staircases. The portals' reveals were placed inside the wall width, and only decorative elements – pinnacles, side small columns and wimpergs, protruded through the wall face. Reveals were finely profiled with unclear layout. Only the measurements revealed varied shapes of horizontal sections, which can be divided into:

- jamb
- offset, profiled
- fragmented (profiled) with a sloping line or polygon

The view composition layout is of more importance for typological divisions than the horizontal section. Several types can be distinguished:

1. lancet and two-armed arch jamb portals
2. offset and fragmented portals with no capital zone and with capitals
3. portals in rectangular frames, with a figurative sculpture
4. portals with side small columns or supports with figurative sculptures or pinnacles
5. portals with pinnacles and wimpergs
6. expanded portals with several listed elements: frame, wimpergs, small columns, pinnacles.

The article discusses composition layouts of the listed portal types. It mentions characteristic elements of Silesian portals: two-armed arches of jamb portals, small, varied profiling of offset and fragmented reveals – indicating a deliberate use of perspective illusion effects, pinnacles on the portal sides, external small columns carrying sculptures or pinnacles, wimpergs and rectangular frames.

Translation by Akson.pl